

Дослідження пам'яток трипільської культури Подніпров'я у світлі нових даних

Валентина Шумова
старший викладач магістерської
програми "Археологія та
давня історія України"
кафедри історії НаУКМА,
старший науковий співробітник
науково-дослідного центру
"Археологічна експедиція
НаУКМА", м. Київ

Сергій Рижов
канд. істор. наук,
ст. наук. співробітник
відділу археології доби
енеоліту і бронзового віку
Інституту археології
НАН України, м. Київ

Неважко дізнатися про далеке минуле, коли про нього написано гарно, зрозуміло, а особливо добре, коли написано правдиво. Відомо, що чим вищий попит на знання або навіть, просту поінформованість, тим більше друкованої продукції різного рівня і якості потрапляє в інформаційний простір, що також стосується і віддалених часів доісторичного минулого. Добре, коли популяризаторами знань дописемних періодів історії є самі фахівці історики-археологи, які безпосередньо відповідальні за достовірність і обґрунтованість власного друкованого слова і добре розуміють, що за хибні думки обов'язково карає час. Звичайно, прикро й соромно за безвідповідальні, псевдонаукові тексти авторів, які, користуючись неосвіченістю читача, керуються кон'юктурними намірами свідомо нехтуючи основним принципом науки археології, "стратиграфія — метод — практика" — принципом наукового пізнання. Прикро також і за тих археологів, які поблажливо ставляться і популяризують приватні археологічні "колекції", що за законом є скарб, украдений у держави. Такі дії тільки підтримують злочини по відношенню до пам'яток археології, грабунок і руйнація яких веде до втрати не тільки наукової інформації, а й національного багатства.

Саме тому, без особливо довгих вагань, автори цього невеликого нариса відгукнулись на запрошення журналу "Світогляд" написати про археологічні дослідження вже досить популярної на сьогодні культури давніх землеробів, які в енеолітичну добу України населяли басейн Дніпра.

Серед стародавніх племен доби енеоліту, що населяли Східну Європу, найскрадіший життєвий шлях пройшли племена культурно-історичної спільності Кукутень-Трипілля, залишивши по собі не просто виразний слід, а ставши основою й невичерпним джерелом для історичних реконструкцій первісного суспільства. Ця потужна археологічна культура починає своє формування понад 6000 років тому на теренах Румунської Молдови і Трансильванії в результаті синтезу кількох культур доби неоліту. В Румунії культура отримала назву *Кукутень* за першою пам'яткою, відкритою наприкінці XIX століття біля м. Ясси. В Україні

культура отримала свою назву від стародавнього поселення поблизу села Трипілля на Київщині, дослідженого *Вікентієм Хвойкою* наприкінці XIX ст.

Вся історія цієї спільноти пов'язана з розширенням території на північний схід та північ. З початку IV і до середини III тисячоліття до н.е., понад 1500 років цьому населенню належав Правобережний лісостеп України. Але спочатку вони освоїли лісостепову частину Республіки Молдова, розселяючись по маленьких річках, а пізніше займаючи і великі вододіли; поступово племена культури перетинають Дністер в його середній течії, виходять на Південний Буг і в Буго-Дніпровське межиріччя. Згодом освоюються

Верхнє Подністров'я, Східна Волинь та Середнє Подніпров'я. Наприкінці свого існування племена культури займають Нижнє Подністров'я і Західну Волинь. З історичної арени культурно-історична спільність Кукутень-Трипілля зникає близько 4500 років тому. На думку дослідників, пов'язано це з проникненням населення культури кулястих амфор з північного заходу та ямної культури з південного сходу. Із поступовою втратою власної ідентичності залишки трипільського населення досить повільно асимілюються культурами епохи ранньої бронзи.

В силу економічних та історичних обставин культура Кукутень-Трипілля не досягла ні рівня держави, ні пов'язаної з нею писемності. Соціально-економічний розвиток досяг рубежу цивілізації, подібної до цивілізацій Стародавнього Сходу, але для його подолання їм не вистачило власного внутрішнього ресурсу. **Історія існування поділяється на три періоди: ранній (4000-3600 років до н.е.)** — період становлення і початкового розвитку; **середній (3600-3100 років до н.е.)** — період розквіту; **пізній (3100-2500 років до н.е.)** — кінець розквіту та початок занепаду; (хронологічні межі періодів подано за некаліброваними датами).

Вивчення трипільських пам'яток Подніпров'я має майже столітню історію. **Вікентієм Хвойкою** були відкриті та частково розкопані понад десяток поселень. На основі вивчення пам'яток цього району — Трипілля, Верем'я, Щербанівка, Халеп'я, Жуківці, Стайки — В. Хвойка запропонував першу періодизацію культури, яка поділялася на два етапи — А та Б, надалі підтверджена **Т. Пасек**, в плані достовірності виділення двох груп пам'яток, але зі зворотним хронологічним співвідношенням етапів.

В. Хвойка провів розкопки поблизу Ржищева, в околиці села Балики. Перші дослідження ним були здійснені на поселеннях трипільської культури і в Київському Подніпров'ї — найбільш північній частині Середнього Подніпров'я (від гирла Стугни до гирла Прип'яті). Проведені розкопки Кирилівських землянок та землянок у садибах Святославського і Петровського в Києві. На Кирилівській вул. в садибах Зіваля і Багрієва **В. Хвойкою** були розкопані 48 чотирикутних за планом землянок. Спостереження **В. Хвойки** дозволили **Ф. Вовку** висловити думку про заселення гори двічі упродовж нетривалого часу. Крім того, він вважав, що ці землянки були не житлами, а вогнищами і смітниками при наземних легких будівлях (Вовк, 1899). Дані про двошаровість поселення за-

слугують на увагу. За опублікованими матеріалами, тут безперечно виділяються дві групи знахідок, одна з яких належить до пізньотрипільської культури, а друга — до епохи ранньої бронзи.

Важливими також є дослідження лівого берега Дніпра. У 1912 р. біля с. Бортничі **В.Хвойкою** розкопані три землянки із заглибленими вогнищами. На Лівобережжі були відкриті ще два поселення. Одне з них, розташоване на лівому березі Десни біля с. Євминка. У 1925-1926 рр. **М. Макаренко**, аналізуючи керамічний комплекс, виділив дві основні групи: до однієї з них він включив кераміку власне трипільську, а до другої відніс грубу кераміку, товстостінну, погано випалену, але ошатно прикрашену лінійним, шнуровим, ямковим і зубчастим орнаментами у різних композиціях. Другу групу кераміки **М. Макаренко** кваліфікував як пізній деснянський неолітенеоліт. При розкопках, які провів **М. Макаренко**, був прорізаний шар поселення епохи ранньої бронзи. Проте, в наступні роки було прийнято вважати увесь керамічний комплекс трипільським, що стало помилкою у висновках **Т. Пасек** про належність поселення до пізньої (городсько-волинської) групи пам'яток. Поблизу с. Лукаші у 1913 р. **В. Щербаківським** було досліджене ще одне поселення, розташоване далеко від Дніпра, в межиріччі Трубежа і Недри. На відміну від згаданих вище поселень із землянками, воно мало наземні будівлі. Було досліджено дев'ять майданчиків, розташованих по колу. Самі майданчики, а також матеріали, виявлені на них, дещо відрізнялись від досліджених **В. Хвойкою** в районі Трипілля.

У 1920-х і 1940-х роках археологічні роботи в Подніпров'ї продовжила **В. Козловська** біля сіл Балики і Щучинка (ур. Гард) та у Верем'ї (1925 р.). Пізніше під керівництвом **С. Маєури** і **Т. Пасек** проведені широкі розвідки і розкопки двох поселень поблизу с. Халеп'я в уроч. Коломійщина. За п'ять років роботи (1934-1938) було повністю досліджене поселення Коломійщина І, яке складалося з 39 жител, розташованих двома концентричними колами, а також частково розкопане більш раннє поселення — Коломійщина ІІ. Завдяки роботам, проведеним за новою методикою, що передбачала відкриття археологічних об'єктів широкими площами, було доведено, що трипільські майданчики є залишками жител, а не поховальними спорудами, як вважали **В.Хвойка** і деякі інші дослідники. Завдяки новій методиці досліджень визначено пла-

нування трипільських поселень, з'ясовані деталі та способи домобудування, запропоновані перші реконструкції жител та поселень, а також одержані дані для надійної періодизації пам'яток трипільської культури Подніпров'я. Книга **Т. Пасек** "Періодизація трипольських поселень", що вийшла 1949 р., підсумувала вивчення трипільської культури у довоєнний період. В ній розглянуто всі відомі матеріали щодо Трипілля, показано еволюцію культури, вирішено ряд питань, пов'язаних з її історією. Обґрунтована періодизація передбачала три етапи в її розвитку: А, В, С. Два останні етапи розділялись на два підетапи кожний. Враховуючи особливості культури північного і південного районів трипільського ареалу, **Т. Пасек** запропонувала позначення "С" для північного і "γ" для південного районів.

Для Подніпров'я, в районі Канів - Трипілля, **Т. Пасек** виділила дві хронологічні групи пам'яток, з яких одна група, представлена поселеннями типу Коломійщина ІІ, належить до кінця середнього етапу розвитку культури (В ІІ), а друга — до початку пізнього (С І) — тип Коломійщина І. Всі відомі на той час пам'ятки північнішої частини Середнього Подніпров'я (Лукаші, Євминка, Кирилівські землянки, Бортничі), незважаючи на своєрідність рис матеріальної культури, були віднесені до найпізнішого етапу (С ІІ) і включені до городсько-волинської групи пам'яток. Така сумарна характеристика була виправдана незначною кількістю матеріалів, що походили зі згаданих поселень.

У повоєнний період на Київщині тривала робота експедиції "Великий Київ" Інституту археології АН УРСР. Найбільшим досягненням стало відкриття і дослідження могильників софіївського типу з обрядом трупопалення. Вперше могильник цього типу був відкритий у 1947 р. **І. Самойловським** біля с. Софіївки Бориспільського району. У 1948, 1963 рр. могильник був повністю досліджений **Ю. Захаруком**. Тут було виявлено 145 поховань, які супроводжувалися багатим інвентарем. У 1950 р. досліджено ще два аналогічні могильники — Червонохутірський (**В. Даниленко, М. Макаревич**) і Чернинський (**В. Канівець**), також розташовані на лівому березі Дніпра, дещо північніше Софіївського.

У зв'язку з відкриттям і дослідженням могильників постало питання про існування в Подніпров'ї нової групи пізньотрипільських пам'яток. У 1949 р. поблизу Бортничів **Н. Амбургер** і **Т. Білановська** здійснили розкопки житла на поселенні, яке раніше досліджував

В. Хвойка. За зібраними матеріалами поселення віднесено до групи пам'яток софіївського типу.

Досліджуючи поселення Сирець I на околиці Києва у 1950 р., *Ю. Захарук* виявив ще два поселення (Сирець II, III). Вивчивши матеріали Кирилівських землянок, він виділив серед них групу знахідок, аналогічних до матеріалів поселень Бортничі, Сирець I - III і Софіївського могильника. Крім того, вивчаючи нову групу пізньотрипільських пам'яток Київщини, він висловив думку про те, що пам'ятки софіївського типу генетично пов'язані з поселеннями типу Коломійщина I, звернувши увагу на розбіжності в матеріальній культурі обох груп. Вони були настільки істотними, що слід було передбачати існування інших (крім трипільського) компонентів, що брали участь в утворенні софіївської групи. Підкреслюючи, що пам'ятки софіївського типу займають територію, на якій невідомі більш ранні трипільські поселення, *Ю. Захарук* припускав, що в їх утворенні певну роль відіграли місцеві племена, але визначитись, які саме, на той час було неможливо. З цього питання виникла дискусія між *Ю. Захаруком* і *В. Даниленком*, який писав, що пам'ятки софіївського типу (або київський тип трипільської культури, на думку *В. Даниленка*) відповідають "самостійній етноплеменній групі населення", що виникла "не в результаті еволюційного розвитку трипільської культури Середнього Подніпров'я попередніх періодів (коломійщинський тип), а в результаті злиття трипільських елементів з культурою місцевого населення, представленою такими пам'ятками як Микільська Слобідка на Дніпрі і Моства на Волині, яке, може, вже перейшло до скотарства і зовсім не знало землеробства".

Значний вклад у вивчення Подніпров'я належить *О. Шапошніковій*, яка 1953 р. видала карту пам'яток епохи неоліту і трипільської культури, виявлених експедицією "Великий Київ" по Десні і Дніпру в районі Києва. Загалом у 1950-1960 рр. вивчення трипільської культури йде шляхом дослідження пізньотрипільських локальних груп пам'яток. Виділений свого часу *Є. Кричевським* і *Т. Пассек* єдиний городсько-усатівський етап пізньотрипільської культури був поділений дослідниками на кілька локально-хронологічних груп, з притаманними їм специфічними рисами.

У зв'язку з будівництвом Київської ГЕС, у зоні затоплення, в 1960 р. працювала Києво-Поліська експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом *О. Теренозкіна*. Відкри-

то ще два поселення софіївського типу, одне з яких містилось на правому березі біля с. Нові Петрівці, а друге на лівому. На Дніпрі в 1961-1963 рр. досліджували поселення середнього етапу трипільської культури біля с. Гребені (*С. Бібіков, М. Шмаглій*). У 1961 р. *Ю. Захарук* провів розкопки двох пам'яток у с. Підгірці: на поселенні софіївського типу (пункт I) і поселенні середнього етапу (пункт II). У 1962-1965 рр. в зоні затоплення Київської ГЕС продовжувала дослідження експедиція ІА АН УРСР під керівництвом *Д. Телегіна*, в якій група *В. Круца* відкрила і дослідила могильник софіївського типу біля с. Завалівка та поселення біля сіл Домантово, Новосілки (ур. Горбата Нива), Зазим'я.

З 1963 по 1965 роки планомірне вивчення пізньотрипільських пам'яток

Київського Подніпров'я належить *Ю. Захаруку* і *В. Круцу*. Дослідники ставили собі за мету знайти проміжні ланки між пам'ятками типу Коломійщина I і Софіївськими. В зв'язку з цим досліджувалося поселення біля с. Софіївка Бориспільського району (пункт Софіївка II), розташоване поруч з відомим могильником (пункт Софіївка I). За результатами досліджень виділено особливу (Лукашівську) групу пізньотрипільських поселень, до якої увійшли Лукаші і Підгірці II. Також досліджено поселення біля с. Євминка. З відкриттям нових поселень у Києві і його околицях розвідками *В. О. Круца* (Підгірці III, Лісники I, II), *М. Поркуяна* (Проців), *А. Кубишева* і *П. Толочка* (Львівська площа у Києві) визначився район розповсюдження пізньотрипільських племен лукашівського типу.

Розкопки на поселенні біля с. Чапаївки, на південній околиці Києва (*В. Круц*, 1966-1968, 1970-1972 рр.), ба-

гатошарової пам'ятки поблизу с. Козаровичі, що за 50 км на північ від Києва (*В. Круц*, 1966-1968, 1979-1972 рр.), дозволили виділити в Київському Подніпров'ї ще одну хронологічну групу пізньотрипільських пам'яток — чапаївську, що була проміжною ланкою між пам'ятками типу Коломійщина I і Лукашівськими. Отже цілеспрямовані розвідки і розкопки цих археологів дозволили простежити безперервність розвитку трипільської культури в Подніпров'ї, що характеризується такими основними пам'ятками як Коломійщина II — Коломійщина I — Чапаївка —

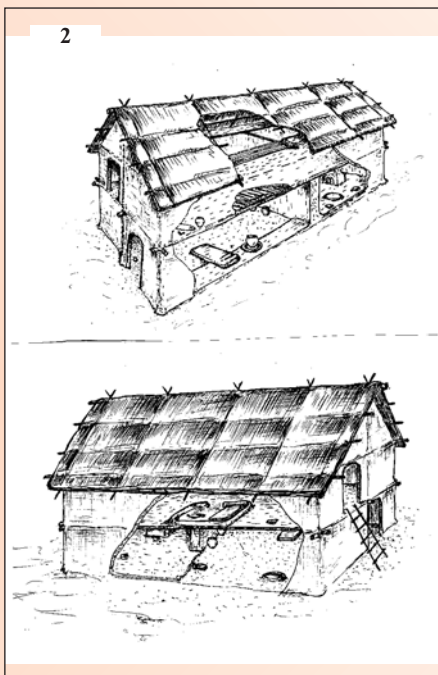
Рис. 1. Коломійщина I. Реконструкція житла №2 за Т. Пассек
Рис. 2. Ріпниця I. Реконструкція житла №2 С.М. Рижова і В.О. Шумової
Рис. 3. Гребені. Фрагмент посудини, антропоморфне зображення
Рис. 4. Ржищів. Фрагмент посудини, антропоморфне зображення
Рис. 5. Ріпниця I. Графічний малюнок посудини
Рис. 6. Біноклеподібна посудина з колекції В. Хвойки.
Національний музей України

Лукаші — Софіївка.

Результати цих досліджень знайшли відображення в книзі *В. Круца* "Познетрипольские памятники Среднего Поднепровья", виданій у 1977 р.

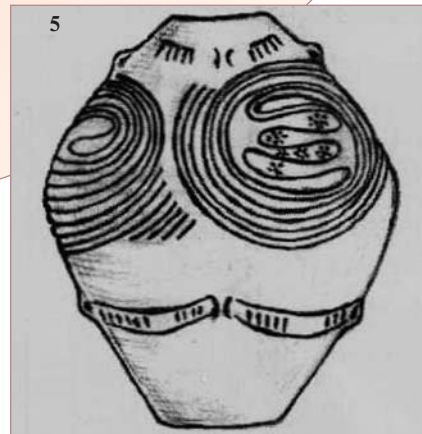
У 1980-1990-х рр. активність досліджень у Подніпров'ї спадає. У 1984-1985 рр. розвідками *Т. Мовші, Г. Бузян, О. Колесникова* відкрито кілька поселень під м. Ржищів — ур. Ріпниця I, ур. Долина, Янча I і Янча II. У Гребенях в 1992 р. геомагнітну зйомку провели *М. Відейко* і *В. Дудкін*. На поселенні Коломійщина II у 1993 р. *О. Якубенко* провела рятівні роботи зруйнованого майданчика-житла. Виявлені поселення в ур. Ігнатенкова Гора, Хомине (*М. Відейком* у 1994 р. розкопано 2 житла), Хатище, Ріпниця 6 (Відейко,

1997; 2001; 2002). Окремі трипільські поселення були виявлені розвідками *О. Серова* (1983), *Н. Кравченко*, *О. Петраускаса*, *Р. Шишкіна* (сер. 1980-х), *Ю. Олійника* (1987), *С. Лисенка* (1990-ті рр.), *М. Квітницького* у 2002 р. На лівобережжі Дніпра в Переяславському районі розвідки та розкопки у 1980-1990-х роках вела *Г. Бузян*, яка відкрила ряд нових поселень трипільської культури та провела масштабні розкопки на поселенні Крутиха-Жолоб та біля хут. Комуна. Всі виявлені нею об'єкти дослідниці відносять до пам'яток лукашівського типу.

експозиція презентує як матеріали трипільської, так і інших археологічних культур регіону.

Багатошарова пам'ятка в ур. Ріпниця I міста Ржищева розташована на схід від південно-східної околиці міста і займає мисоподібний виступ плато, обмеженого з південного краю довгим глибоким яром, а з північно-західної сторони межує з неглибокою балкою. Площа поселення (300 x 200 м) забудову-

дозволяють реконструювати її як рештки наземної, глинобитної, прямокутної на плані, двоповерхової будівлі площею 36 кв. м, що мала земляну підлогу першого поверху з черинню відкритого вогнища. На рівні другого поверху була збудована поперечна дерев'яна, не обмашена глиною перегородка, що ділила площу поверху на вхідну, сніни та житлову частини. До перегородки у житловій частині приміщення прилягало глиняне підвищення прямокутної форми (лава). Вхід до будинку, можливо, містився із західної сторони будівлі, а вікно — зі східної. З'ясувати конструкцію зовнішніх стін не вдалося.

Залишки — площадка № 4 є рештками глинобитного, прямокутного на плані, двоповерхового житла площею до 48 кв. м, що мало земляну підлогу при вході у приміщення, глиняної долівки нижнього поверху. В інтер'єрі зафіксовано відкрите вогнище, на рівні другого поверху — перегородка з припасованим глиняним підвищенням. Це житло мало легке дерев'яне покриття горища.

Наприкінці XX ст. - початку XXI ст. велись масштабні дослідження поселення розвиненого етапу трипільської культури Ріпниця-1 на околиці Ржищева. Багатошарова пам'ятка за підтримки Товариства "КОЛО-РА" (*О. Трачук*) досліджують *С. Рижов* і *В. Шумова*. П'ять років археологічних досліджень великими площами дали важливий матеріал, що значно поповнює джерелознавчу базу у вивченні регіону. Розкопано 5 наземних жител і знято геомагнітний план поселення (*І. Орлюк*). Результати досліджень опубліковані окремими книжками "Ржищівський археодром". У місцевому археологічному музеї Ржищева зберігаються матеріали розкопок і розвідок Ріпниця-1, а чудова

вана глинобитними спорудами, розташованими по колу. Досліджено рештки п'яти будівель. Площадка №1 реконструюється як глинобитна двоповерхова споруда прямокутної за планом форми площею понад 140 кв. м. Простота конструкції, мала кількість деталей інтер'єру, відсутність вогнища та пічок, мала кількість знахідок дають підстави віднести цю будівлю до типу господарських приміщень. Вивчення будівельних залишків площадки №3

Площадка №5 можна реконструювати як рештки наземного, прямокутного на плані двоповерхового глинобитного житла із земляною підлогою, частково підмазаною глиною. В інтер'єрі житла зафіксовані: вогнище відкритої конструкції, робоче місце з виліпленим на долівці невеликим коритцем овальної форми, поряд із яким містились зернотерка, округлої форми жертovníк, а поруч — знайдена антропоморфна пластика, вимостка була пофарбована у жовтогарячий колір. Приміщення на рівні другого поверху мало перегородку, що відділяла спеціальне приміщення, стіни якого були охайно обличковані, пофарбовані у жовтогарячий колір й розписані брунатною фарбою. Під північним його краєм містився вихід на другий поверх житла напівовальної форми з бортиком.

Основна кількість знахідок представлена кухонною та столовою керамікою. З пластики на майданчику

знайдені фрагменти антропоморфних статуеток та уламок “трончика”, що, за аналогією з іншими подібними трипільськими виробами, мав спинку у вигляді двох однакових антропоморфних фігурок із перемичкою.

Особливу увагу на себе звертає площадка № 2. Досліджені рештки цього житла вказують на те, що це була двоповерхова житлова споруда без суцільного перекриття горища. Мала прямокутну форму площею понад 120 кв. м. Приміщення з середини уздовж довгих стін було обладнане дерев'яними антресолями шириною до 1 м. Земляна підлога підмазана товстим шаром глини. Фундаментальність другого поверху, поділ приміщення на дві частини, кількість обладнаних теплими місцями обох житлових горизонтів та двох частин житла, окремо кожна вогнищами відкритої конструкції та купольною пічечкою із продухами та спеціальними лежанками, поблизу яких на певному місці зафіксований посуд. Жертовник, вимостки та спеціальне місце культового призначення з антропоморфною композицією, пофарбованою у червоний колір, що нагадує антропоморфні зображення, характерні для спинок моделей трончиків, або просто схематичне зображення антропоморфної статуетки. Зафіксовані відбитки дерев'яних стовпчиків на долівці навколо зображення дають підстави думати про захист цього місця від зайвого споглядання, або про можливі додаткові елементи до загальної композиції.

Унікальність знахідки полягає також у тому, що зображення, розташоване у центральній частині приміщення, є елементом двошарової долівки, що вкриває підлогу житла упритул до південного краю житла. В історії дослідження трипільської культури не тільки Подніпров'я, а й інших ареалів такий варіант антропоморфного зображення помічено вперше. Зображення, розташоване у горизонтальній площині, на землі орієнтоване по лінії захід-схід. Зрозуміло, що це місце мало особливе символічне значення. Отримані дані наводять нас на думку, що цей будинок міг бути не тільки зручним помешканням, але й спорудою, пов'язаною із жіночими обрядами певних ініціацій, можливо, належав знахарці-повитусі. Реконструйований інтер'єр будинку переконливо відображає функції будинку громадського призначення. Досліджене поселення традиційно закінчує своє існування у ритуальному спаленні.

П'ять років археологічних досліджень поселення Ріпниця-1 істотно збагатили джерелознавчу базу у ви-

Розкопки в Ріпниці 1, 2004 р.

(згори) Деталь розкопу площадки №4. Рештки вимостки-лежанки, що містилась на другому поверсі житла.

(посередині) Площадка №4. Фрагмент розкопу.

Розчистка внутрішньої перегородки житла, що містилась на другому поверсі житла.
(знизу) Деталь розкопу площадки №2. Фрагмент антропоморфного зображення місця-святилища житла. Глинобитний горельєф культового призначення

вченні багатьох питань трипільської культури у Подніпров'ї. Отримані абсолютно нові дані щодо планування й житлобудування. За отриманими результатами ми маємо можливість бачити традиції й певні нюанси у розвитку будівництва давнього населення цієї території. Поряд із тим, що конструкції будинків, при своїх достатньо великих площах, мають як зовсім просту конструкцію, площадка №1, де зафіксовано лише легке перекриття горища; так і житла, що мають і насичений інтер'єром нижній поверх із земляною підлогою та долівкою, другий житловий поверх та суцільні або часткові перекриття горищ. У житлових приміщеннях застосовували різні прийоми оздоблень, іноді фарбували і розмальовували стіни й тиньк на архітектурних деталях. Розкопки цього поселення подарували нам і низку унікальних знахідок. Виразною й незвичайною є знахідка горельєфу з житла №2. Аналіз кераміки, пластики та інших матеріалів поселення дозволив виділити окремий ржищівський тип коломійщинської групи кінця етапу VII трипільської культури.

Найраніші трипільські поселення на правому березі Дніпра відкриті біля сіл Трипілля, Щербанівка, Верем'я ур. Довжок. Вони належать до етапу VI/VII періодизації розвитку культури і з'явилися на цій території в результаті переселення частини східнотрипільських (за *О. Цвек*) общин з Буго-Дніпровського межиріччя. На етапі VII племена розширюють свою присутність у Подніпров'ї — зростає кількість поселень, а у матеріальній культурі стають характерними певні риси, що дозволяє виділити спочатку тип пам'яток, а потім коломійщинську локально-хронологічну групу і навіть окрему культуру. Показовими для цього часу є добре досліджені поселення Коломійщина II в с. Халеп'я та Гребені. На освоєній території трипільці продовжують жити і на початку пізнього періоду (етап С I), про що свідчать повністю розкопане поселення Коломійщина I та однотипні з ним пам'ятки: Верем'я — ур. Табурище, Стайки, Стретівка, Балико-Щучинка, Жуківці, Халеп'я — ур. Жолудівка, — ур. Грушова, Юшки. Під тиском трипільських племен західного ареалу східно-

довищі коломійщинських общин не можна пояснити "імпортами" та місцевими наслідуваннями, бо має місце переселення на етапі СІ частини племен томашівської локальної групи з Буго-Дніпровського регіону у Середнє Подніпров'я, в результаті чого на коломійщинських пам'ятках, синкретичних за своїм характером, об'єдналися дві культурні традиції (генетичні лінії) — західна та східна. На нашу думку, розписний посуд на коломійщинських пам'ятках аналогічний кераміці канівської групи. Саме у районі Ржищева місцева трипільське населення перебувало під сильним впливом сусідніх общин канівської групи і набуло синкретичних ознак, дещо відмінних від традиційних східнотрипільських рис. Надлишок населення й обмежені природні ресурси змусили трипільців зі своєї території просунути на північ, Київське Подніпров'я, де, частково асимілювавши, частково відтиснувши місцеве неолітичне населення дніпро-донецької культури, сформувалися у пам'ятки чапаївського типу. Кераміка поселення Ріпниця I та низка поселень у районі Ржищева мала, порівняно з матеріалами пам'яток типу Коломійщина I, певні відмінності — переважання розписної кераміки, значний відсоток столового посуду без орнаментатції, незначна частина посудин із заглибленим декором. Специфічні також деякі морфологічні та стилістичні риси кераміки. Своєрідною є антропоморфна пластика. Все це дозволяє виділити окремий ржищівський тип пам'яток, який поряд із поселеннями чапаївського типу і типу Коломійщина I входять до коломійщинської локально-хронологічної групи трипільської культури.

На межі етапів СІ/СII історія східнотрипільських племен простежується на пам'ятках лукашівського типу. Проте в кінці їх існування все частіше фіксується з боку носіїв культури типу Пивиха. Саме такі взаємопроникнення призвели обидві різноетнічні групи населення до взаємної асиміляції та появи на етапі СII пам'яток (поселень і могильників) Софіївської локальної групи. Пам'ятки цієї групи завершують східнотрипільську лінію розвитку. Подальша доля Софіївських громад пов'язана з міграцією скотарських племен, які просунулись далеко на північ і зайняли значну частину Подніпров'я. Рештки місцевого трипільського населення могли влитись до пізньотрипільських племен Східної Волині. Колись трипільська територія Середнього Подніпров'я згодом була зайнята пам'ятками середньодніпровської культури доби бронзи.

Валентина Шумова і Сергій Рижов
на розкопках в с. Майданецьке, 1979 р.

В межах культурно-історичної спільності Кукутень-Трипілля виділені два великі ареали — західний (Прикарпатська Молдова Румунії, Попруття, Подністров'я, частково Побужжя і Волинь) та східний (частково Побужжя, Подніпров'я). Саме у східному ареалі племена зберігають у матеріальній культурі ранньотрипільські риси, що виразно простежуються у заглибленому декорі кераміки.

трипільські общини назавжди полишають зону Буго-Дніпровського межиріччя і переселяються у Подніпров'я. Наприкінці етапу VII окремі західнотрипільські громади проникають до берегів Дніпра, де оформлюються у канівську локальну групу. Це призвело до сегментації східнотрипільських племен та освоєння ними нових земель. На думку *Т. Мовши*, наявність мальованого посуду у сере-